

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สังคมมนุษย์ปัจจุบันมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น ซึ่งรวมถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมทุกระดับ ปัญหาเหล่านี้เกิดขึ้นจากจุดเริ่มต้น กล่าวคือ เกิดขึ้นจากตัวบุคคล ขยายไปสู่ส่วนรวมในระดับของสังคม และประเทศชาติ ทำให้เป็นสังคมที่มีปัญหา อันเกี่ยวเนื่องมาจากบุคคลไม่ได้รับการพัฒนาที่ถูกต้อง ส่วนหนึ่งของปัญหาเกิดขึ้นมาจากการดิ้นรนเพื่อการดำรงชีวิตทั้งการประกอบอาชีพ การมุ่งให้เกิดการได้มาซึ่งความสะดวกสบาย จึงทำให้เกิดการมองข้ามการพัฒนาตนเอง เป็นการก่อปัญหาให้เกิดขึ้นโดยไม่รู้ตัว เพราะมุ่งประกอบอาชีพแต่ฝ่ายเดียว

ปัญหาในปัจจุบันที่เป็นเรื่องหนักใจแก่สังคมไทยทั่วไป ไม่น้อยไปกว่าปัญหาด้านอื่นๆ นั่นคือ เมื่อโลกมีความเจริญด้านวัตถุมากยิ่งขึ้นเท่าใด ความเจริญด้านจิตใจของมนุษย์ในสังคมกลับมีความเสื่อมถอยลง เพราะความนิยมในวัตถุ จนเรียกได้ว่า คนในปัจจุบันตกอยู่ภายใต้อำนาจของวัตถุนิยมกว่าได้^๑ เพราะแทบไม่มีกิจกรรมใด ๆ ในโลกนี้ ซึ่งจะไม่อิงอาศัยสิ่งอำนวยความสะดวกด้านวัตถุเลย อย่างเช่น เครื่องอำนวยความสะดวกด้านสื่อสาร มีโทรศัพท์มือถือ คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต โทรทัศน์ วิทยุกระจายเสียง เป็นต้น แต่เมื่อวัตถุเจริญก้าวหน้าไปเท่าใด ด้านจิตใจของมนุษย์ก็สับสนวุ่นวายมาเป็นเท่าตัว เพราะการไม่สามารถจะพัฒนาตนให้รู้ทันต่อสภาพความจริง จึงตกเป็นทาสวัตถุเหล่านั้นได้ง่าย และยังทำให้เกิดปัญหาที่ตามมาต่าง ๆ คือ การบูชาวัตถุเงินทอง การบูชาคนมีฐานะ ร่ำรวย การบูชาคนมีอำนาจ คนสมัยนี้ชอบความสุขทางกาย ทางเนื้อหนัง ความสุขปัจจุบันเฉพาะหน้า^๒ โดยไม่ได้มุ่งหวังที่จะพัฒนาตนให้อิสระจากเรื่องเหล่านี้ มีแต่จะแสวงหาเพิ่มเติมไม่มีความอิ่ม แม้พระพุทธรูปก็ ถูกรังสรรค์ขึ้นไม่ให้เพลิดเพลินด้วยอำนาจแห่งต้นหาความอยาก ดังตรัสไว้ว่า โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิ่ม เป็นทาสแห่งตัณหา^๓

ในพระพุทธศาสนา มีหลักคำสอนที่เหมาะสมแก่จริตนิสัยของบุคคล ในการฝึกฝน พัฒนาตนเอง ในหลายระดับ คือ ตั้งแต่ในระดับศีลธรรม กุศลกรรมบถ และในระดับสัจธรรมขั้นสูง อันหมายถึง มรรคมงคล ๘ ในอริยสัจ ๔ ประการ^๔ ทั้งนี้เพื่อพัฒนาฝึกฝนอบรมปุณฺณซึ่งมีชีวิตที่ระคนอยู่ด้วยความอยากได้ อยากดี อยากมี อยากเป็น ให้มีความสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข

^๑ พุทธทาสภิกขุ, บางแง่มุมของกามในทัศนะพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๒), หน้า ๔๕ - ๔๗.

^๒ พระราชมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), การศึกษาของคณะสงฆ์ ปัญหาที่ร่อทางออก, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมล คีมทอง, ๒๕๒๙), หน้า ๔ ๘ - ๔๙.

^๓ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐๕/๓๖๕

^๔ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๖๕/๕๒๘

มีสัมมาชีพ รู้จักการดำเนินชีวิตตามมรรควิธีก็ด้วยการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนตามแนวทางพระพุทธศาสนา ๔ ประการ ได้แก่

๑. กายภาวนา คือ การพัฒนาฝึกฝนอบรมกาย หมายถึง พัฒนาอินทรีย์ทั้งห้า ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ให้อินทรีย์สำวร ความสำรวมในอินทรีย์ รู้จักระมัดระวังรักษาตนไม่ให้ก่อโทษทางกาย และต้องรู้จักปรับตนเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่เหมาะสม

๒. สีลภาวนา คือ การพัฒนาด้านศีล ความประพฤติเรียบร้อยดีงาม มีระเบียบวินัย มีกติกาทาสังคมร่วมกัน อย่างน้อยที่สุดในระดับชาวบ้านก็คือศีลห้าข้อ เพื่อป้องกันความเดือดร้อนเสียหายแก่คนอื่น การไม่ล่วงละเมิดในสิทธิของผู้อื่น และให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล รักษาผลประโยชน์ของส่วนรวม ประเทศชาติไว้ได้

๓. จิตตภาวนา คือ การฝึกฝนอบรมจิตใจให้มีความมั่นคง เข้มแข็ง มีความเจริญพยุสด้วยคุณธรรมทั้งปวง เช่น ฝึกฝนตนให้มีความรัก ความเมตตาต่อสรรพสัตว์ พัฒนาจิตใจของตนให้มีความสงสารอยากช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ที่ลำบาก ที่กำลังประสบกับความทุกข์นานาประการอยู่ในสังคมยุคปัจจุบัน และฝึกฝนจิตใจของตนให้มีความผ่องใส เบิกบาน ดำเนินชีวิตด้วยความสุขใจ

๔. ปัญญาภาวนา คือ การพัฒนาฝึกฝนอบรมตน จากการได้ศึกษาเล่าเรียน การสดับรับฟังมามาก และการลงมือปฏิบัติตามทฤษฎีที่ศึกษามาแล้วนั้น ให้เกิดประโยชน์ต่อตนและคนอื่น^๕ ส่วนปัญญาในระดับสูง หมายถึง การรู้ตามสภาพของสังขารทั้งหลายที่มาปรุงแต่งกันเข้า แล้วรู้จักปล่อยวางสังขารเหล่านั้นเสียด้วยปัญญา คือ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) และสัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) โดยมีเหตุปัจจัยให้เกิด ๒ ทางคือ ปัญญาที่เกิดจากผู้อื่นชักจูง การรับฟังจากสื่อต่าง ๆ บุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร และการใคร่ครวญด้วยปัญญาของตนเอง

วัดสันติวนาราม (วัดดงไร่) เป็นอีกส่วนหนึ่งที่ใช้หลักวิปัสสนากรรมฐาน เป็นแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิต เนื่องจากการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนในปัจจุบันนี้มีการแข่งขันในทุกด้าน จึงทำให้ขาดการพัฒนาชีวิตตนเอง ในด้านของกาย วาจา และจิตใจ เมื่อเกิดปัญหาขึ้นในชีวิต จึงทำให้ชีวิตเกิดความทุกข์เข้ามาครอบงำ เป็นบุคคลที่อยู่กับหาที่หาทางออกได้จาก ซึ่งจะเห็นจากปัญหาที่เกิดขึ้นในระดับของครอบครัว ที่เกิดปัญหาขึ้นมากมาย ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับชีวิต เมื่อปัญหาเกิดขึ้นกับชีวิตเช่นนี้ จึงทำให้การดำเนินชีวิตเกิดปัญหาขึ้นมาด้วย ทางสำนักปฏิบัติธรรมวัดสันติวนารามจึงได้นำเอาหลักวิปัสสนากรรมฐานเข้ามาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต

จากปัญหาที่กล่าวทั้งหมดนี้ทำให้ทราบถึงปัญหาที่เกิดขึ้นแก่การดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบัน ทั้งนี้สำนักปฏิบัติธรรมวัดสันติวนารามในฐานะที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรมที่ได้นำหลักวิปัสสนากรรมฐานมาพัฒนาชีวิตในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือบุคคลที่เจอปัญหาในชีวิต ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาวิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของสำนักปฏิบัติธรรม วัดสันติวนาราม ตำบลบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตต่อไป

^๕ อ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๗๙/๑๒๑

๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการจัดการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติธรรมวัดสันติวนาราม ตำบลบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาผลการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติธรรมวัดสันติวนาราม ตำบลบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

๑.๓.๑ ด้านเอกสาร

ศึกษาจากแหล่งข้อมูล ชั้นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ และข้อมูลชั้นทุติยภูมิคือ วรรณคดี ฎีกา งานทางวิชาการ และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติวิปัสสนาในพระพุทธศาสนาเถรวาทการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาการกรรมฐาน และ บุคคลที่เกี่ยวข้อง

๑.๓.๒ ด้านเนื้อหา

งานวิจัยนี้มุ่งเน้นศึกษาหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในพระพุทธศาสนาเถรวาท และการจัดส่งเสริมวิธีการของสำนักปฏิบัติธรรมวัดสันติวนาราม ตำบลบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

๑.๓.๓ พื้นที่ศึกษา

สำนักปฏิบัติธรรมวัดสันติวนาราม ตำบลบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้เข้ารับการประพฤติปฏิบัติตามวิธีการ

๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

วิธีการ หมายถึง การชี้แนะนำผู้ปฏิบัติให้ปฏิบัติธรรมในอิริยาบถต่างๆ ขณะการฝึกปฏิบัติ

รูปแบบ หมายถึง หลักและวิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในพระพุทธศาสนา สำนักปฏิบัติธรรมวัดสันติวนาราม ตำบลบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี และการพัฒนาชีวิต

สำนักปฏิบัติธรรม หมายถึง วัดที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด ตามระเบียบมหาเถรสมาคมว่าด้วยจัดสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด พ.ศ. ๒๕๔๓ ในที่นี้หมายถึงสำนักปฏิบัติธรรมวัดสันติวนาราม ตำบลบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

ผลสัมฤทธิ์ของโครงการจิตอาสา หมายถึง ความสำเร็จของโครงการที่ปรากฏออกมา ด้านพฤติกรรมของนักเรียนที่เข้าร่วมโครงการจิตอาสา ๕ ด้าน ได้แก่ ด้านความมีน้ำใจด้านความรับผิดชอบ ด้านความเสียสละ ด้านความสามัคคี ด้านการทำงานเป็นทีม

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิเถร) แสดงไว้ในหนังสือวิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒ พบว่า อาตมาปี หมายถึงความเพียรเพิกกิเลส ขึ้นต่ำได้แก่ เพียรเจริญรักษาศีลชั้นกลางเพียรเจริญกรรมฐาน ขึ้นสูงเพียรเจริญวิปัสสนากรรมฐาน พระพุทธเจ้าทรงพร่ำสอนวิปัสสนาตั้งแต่วินัยพระพุทธรูปได้ตรัสรู้ใหม่ ๆ ได้เสด็จไปหาปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แล้วทรงพร่ำสอนวิปัสสนา ที่พระองค์ได้ตรัสรู้มาแก่ พระอัญญาโกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ จนท่านเหล่านั้นได้ทำความเพียรจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ด้วยกันทั้งสิ้น^๖

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้กล่าวถึง แนวความคิดการพัฒนาค้นของปราชญ์ชาวตะวันตกและแนวความคิดการพัฒนาค้นตามหลักพุทธศาสนา กล่าวคือ ปราชญ์ชาวตะวันตก กล่าวว่า การพัฒนาค้นแยกพัฒนาการออกเป็น ๔ ด้าน คือพัฒนาการทางกาย (Physical Development) พัฒนาการทางสังคม (Social Development) พัฒนาการทางอารมณ์ (Emotional Development) พัฒนาการทางปัญญา (Intellectual Development)

การพัฒนาทั้ง ๔ ด้านนี้ ปรากฏว่ามีอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีความหมายตรงกัน คือมีคำอธิบายว่า พระพุทธเจ้าเป็นภาวิตตะ แปลว่า ผู้ที่มีตนได้พัฒนาแล้ว ซึ่งมีพัฒนาการดังนี้

๑. ภาวิตกาโย มี กายภาวนา หรือมีการที่พัฒนาแล้ว คือ การพัฒนาการทางร่างกาย ได้แก่ มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในทางที่เกื้อกูลและได้ผลดี เริ่มแต่รู้จักใช้อินทรีย์ เช่น ตา หู จมูก ลิ้น เป็นต้น อย่างมีสติ จิตเป็น ฟังเป็น ให้ได้ปัญญา บริโภคปัจจัย ๔ และสิ่งของเครื่องใช้ตลอดจนเทคโนโลยีอย่างฉลาดได้ผลตรงประเด็นตามคุณค่า

๒. ภาวิตสีโล มี ศีลภาวนา คือ มีการพัฒนาศีลหรือมีศีลพัฒนาแล้ว ได้แก่ การอยู่รวมกันด้วยดีในสังคม เป็นการพัฒนาการในการสัมพันธ์ทางสังคม มีพฤติกรรมทางสังคมที่พัฒนาแล้ว ไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อนแค้นใคร ตั้งอยู่ในวินัยและมีอาชีพที่สุจริต มีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เกื้อกูล สร้างสรรค์และส่งเสริมสันติสุข

๓. ภาวิตจิตโต จิตภาวนา หรือมีจิตที่พัฒนาแล้ว คือ มีการพัฒนาทางจิตใจ มีจิตใจ มีจิตใจที่ฝึกฝนอบรมดีแล้ว ที่ในภาษาอังกฤษว่า Emotional คืออารมณ์ ซึ่งที่แท้คือ เรื่องของจิตใจ ได้แก่สมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต คือ ประกอบด้วยคุณธรรม เช่น มีเมตตา กรุณา เอื้ออาทร มีมุทิตา มีความเคารพ อ่อนโยน ซื่อสัตย์ กตัญญู เป็นต้น สมบูรณ์ด้วยสมรรถภาพจิต คือ มีจิตใจเข้มแข็งมั่นคง มีความเพียร พยายาม กล้าหาญ อดทน รับผิดชอบ มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น และสมบูรณ์ด้วยสุภาพจิต คือมีจิตใจที่ร่าเริง เบิกบาน สดชื่น เิบอิม ผ่องใส และสงบ เป็นสุข

๔. ภาวิตปัญญา มี ปัญญาภาวนา หรือมีปัญญาที่พัฒนาแล้ว ได้แก่ มีพัฒนาการทางด้านปัญญาซึ่งเรียกว่า Wisdom Development รู้จักคิด รู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหาและรู้จักจัดทำดำเนินการต่าง ๆ ด้วยปัญญาที่บริสุทธิ์ ซึ่งมองดูรู้เข้าใจเหตุปัจจัยมองเห็นสิ่งทั้งหลายตาม

^๖ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิเถร), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗-๑๘, ๑๗๗-๑๘๑, ๑๓๓ และ๖๑๓-๖๒๐.

เป็นจริง หรือตามที่มันเป็น ปราศจากอคติและแรงจูงใจแอบแฝงเป็นผู้ที่กิเลสครอบงำบัญชาไม่ได้ เป็นอยู่ด้วยปัญญารู้เท่าทันโลกและชีวิตเป็นอิสระ ไร้ทุกข์

ผู้มีภาวนา ครบทั้ง ๔ อย่าง เป็นภาวิต ทั้ง ๔ ด้านนี้แล้ว โดยสมบูรณ์เรียกว่า “ภาวิตัตตะ” แปลว่าผู้ได้พัฒนาตนแล้ว ได้แก่พระอรหันต์ เป็นอิสระ คือผู้จบการศึกษาแล้ว ไม่ต้องศึกษาอีกต่อไป^๗

พระไพศาล วิสาโล ได้กล่าวถึงกระบวนการพัฒนาคนที่ เป็นไปเพื่ออำนวยการประโยชน์ในการพัฒนาจิตและปัญญา ซึ่งมีความหมายกว้างขึ้นอีกกว่าการพัฒนากาย หมายความว่า นอกจากจะมีปัจจัยสี่มาบำรุงเลี้ยงร่างกายอย่างเพียงพอให้แข็งแรงเป็นปกติสุขแล้วยังจะต้องมีความสัมพันธ์ที่ถูกต้องดีงามกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพไม่ให้เกิดโทษแก่ร่างกายและจิตใจ เช่น กินอาหารก็มุ่งประโยชน์ต่อสุขภาพ มิใช่เพื่อความเอร็ดอร่อยสนองตัณหาโดยไม่คำนึงถึงคุณค่าอาหารว่าจะมีโทษต่อร่างกายหรือไม่ ส่วนการรับรู้สิ่งแวดล้อมภายนอก จากการสัมผัสทางตา หู จมูก กาย ก็รู้จักเลือกรับรู้สิ่งเป็นประโยชน์เกื้อกูลผู้อื่น ตลอดจนมีสัมมาอาชีวะ

การพัฒนาศีล คือการพัฒนาความสัมพันธ์ทางด้านกาย วาจา กับบุคคลอื่นซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคมอย่างถูกต้อง ลำพังการเป็นอิสระ ปลอดพ้นจากการถูกผู้อื่นเบียดเบียนเท่านั้นยังไม่เพียงพอ บุคคลยังต้องไม่กระทำการเบียดเบียนผู้อื่นอีกด้วยและประพฤติตนเป็นประโยชน์เกื้อกูลผู้อื่น ตลอดจนมีสัมมาอาชีวะ

เมื่อสามารถพัฒนากายและศีลอันเป็นเรื่องชั้นนอกได้ จึงจะต่อมาถึงการพัฒนาชีวิตด้านใน อันได้แก่การพัฒนาจิต คือการฝึกฝนอบรมจิตให้มีคุณสมบัติครบถ้วนทั้ง ๓ ด้าน คือ

(๑) มีคุณภาพจิตดี สมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต คือประกอบด้วยคุณธรรม เช่น มีเมตตา กรุณา เอื้ออารี มีมิตตา มีความเคารพ อ่อนโยน อ่อนน้อมถ่อมตน ซื่อสัตย์ กตัญญู เป็นต้น

(๒) มีสมรรถภาพจิตดี สมบูรณ์ด้วยสมรรถภาพจิต คือ มีจิตเข้มแข็งมั่นคง มีความเพียรพยายาม กล้าหาญ อดทน รับผิดชอบ มีสติ และมีสมาธิ เป็นต้น

(๓) มีสุขภาพจิตดี สมบูรณ์ด้วยสุขภาพจิต คือ มีจิตที่ร่าเริง เบิกบาน สดชื่น เิบอิม ผ่องใส สงบ และมีความปิติปราโมทย์เข้มชื่นใจ จิตที่ได้รับการพัฒนาแล้วย่อมปลอดพ้นจากความหมองมัว เร่าร้อน ทะยานอยาก หากประสบสุขที่ประณีตยิ่ง ๆ ขึ้นไป

การพัฒนาปัญญา นอกจากการฝึกฝนให้มีความสามารถในการคิดเป็นคิดอย่างถูกต้องตามความเป็นจริงปราศจากอคติแล้วยังมีความหมายต่อไปถึงการรู้จักเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง รู้เท่าทันธรรมชาติของสังขาร จนสามารถเข้าใจอวิชชาจนจิตใจเป็นอิสระ ไม่ถูกกิเลสครอบงำหลุดพ้นจากความทุกข์สิ้นเชิง^๘

สงวน สุทธิเลิศอรุณ ได้กล่าวถึงการพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์กับสังคม ไว้ว่าการพัฒนาตนเป็นการพัฒนาคุณสมบัติที่อยู่ในตัวบุคคลทั้งทางร่างกายและจิตใจ ผู้ที่พัฒนาตนแล้ว ย่อมได้รับความเคารพนับถือ ยกย่องเชิดชู ซึ่งตรงกับหลักธรรมทางพุทธศาสนา ตอนหนึ่งที่ว่า “ทนโต เสฏโฐ

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), การศึกษา: พัฒนาการหรือบูรณาการ, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐), หน้า ๔๒-๔๓.

^๘ พระไพศาล วิสาโล, พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.๒๕๓๓), หน้า ๗๒-๗๓.

มนุษย์” หมายความว่า การได้ฝึกตนให้ดี ย่อมเป็นผู้ประเสริฐสุด บุคคลที่พัฒนาตนเองได้ดี ก็คือ บุคคลที่สามารถอยู่เหนืออำนาจของความเคยชิน บุคคลประเภทนี้จะปรับตัวพัฒนาขึ้นไปเรื่อย ๆ ซึ่งถือว่าเป็นความสามารถพิเศษ การพัฒนาตนจะช่วยให้บุคคลสำรวจกายและใจมากขึ้น รู้จักและควบคุมตนเองในการแสดงออกได้อย่างเหมาะสม รู้จักข่มใจ มีความอดทน อดกลั้น เพื่อรักษาความดี ความงามของตน จนได้ชื่อว่าเป็นกัลยาณมิตร คือเป็นมิตรกับบุคคลทั่วไปได้อย่างดีฉะนั้น การพัฒนาตน คือ การสร้างความเป็นคนใหม่ในตนเองให้มีสุขภาพกายที่แข็งแรง สุขภาพจิตที่ดี มีทักษะกำลังใจ มีจุดมุ่งหมายของชีวิต และเป็นมิตรกับบุคคลทั่วไป

การพัฒนาตนในด้านคุณลักษณะส่วนบุคคลที่จำเป็น เพื่อเป็นพื้นฐานในการสร้างเสริมมนุษยสัมพันธ์ของบุคคล ได้แก่

๑. ความรู้สึกว่าตนมีเป้าหมายในชีวิตบุคคลจะต้องพัฒนาตนให้มีเป้าหมายในชีวิต มีอนาคต มีความมุ่งหวัง โดยเชื่อว่าตนสามารถพัฒนาได้ จึงมีความต้องการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตให้ดีขึ้น ชีวิตจะได้สดใสและไม่เฉื่อยชา

๒. ความรู้สึกกล้าที่จะปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่น บุคคลจะต้องพัฒนาตนให้มีความรู้สึกกล้า และมีปณิธานอันแน่วแน่ที่จะมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่น เพื่อช่วยในการสร้างเสริมมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อไป

๓. ความรู้สึกเปิดเผยและถ่อมตัว บุคคลจะต้องพัฒนาตนให้มีคุณลักษณะส่วนบุคคลที่จำเป็น ให้มีความรู้สึกจริงใจ เปิดเผยและรู้จักถ่อมตัว เพื่อช่วยในการสร้างเสริมมนุษยสัมพันธ์ที่ดี

๔. ความรู้สึกศรัทธาและมั่นคง บุคคลจะต้องพัฒนาตนให้มีคุณลักษณะส่วนบุคคลที่จำเป็น คือ ให้มีความเชื่อ ความศรัทธาในตนอย่างมั่นคง ซึ่งจะทำให้เกิดความรู้สึกภาคภูมิใจในตนว่าเราก็หนึ่งเหมือนกัน ถ้าเราตั้งใจทำกรรมดีขยันหมั่นเพียร และอดทน ชีวิตนี้จะต้องดีขึ้นเสมอ จะมีคนรัก ชอบ และเข้าใจเรา พร้อมทั้งจะสร้างมนุษยสัมพันธ์ที่ดีกับเราต่อไป^๔

สุภาส เครือเนตร กล่าวถึงไตรสิกขาว่า เป็นกระบวนการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเองและสติปัญญาตามธรรมชาติ ๓ ขั้นตอน คือ

ศีล หมายถึง การฝึกฝนตนเองให้มีระเบียบวินัย จนสามารถควบคุมจิตตนเองได้สามารถบังคับความอยากได้ ความต้องการ (พลังกิเลส) ของตนให้ไหลไปหรือดำเนินไปตามกรอบของกฎธรรมชาติ ซึ่งได้แก่กฎของศีลธรรมรวมกฎระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ ของสังคม เพราะพลังความอยากได้ ความต้องการนี้ยากที่จะกำจัดให้หมดสิ้นไปง่าย ๆ จึงจำเป็นต้องฝึกควบคุมพลังนี้ให้ผลักดันชีวิตไปตามทิศทางที่ติงามจนกว่าจะควบคุมพลังได้คือการชนะใจตนเอง

สมาธิ หมายถึง ความตั้งมั่นแห่งจิตใจ เป็นวิธีการฝึกพัฒนาจิตใจให้เกิดสภาพตั้งใจมั่นในความสงบซึ่งจะทำให้จิตใจเกิดความเข้มแข็ง หนักแน่นมั่นคง เยือกเย็นมีเมตตา มีพลังสามารถพอที่จะพัฒนาชีวิตไปได้

^๔ สวงน สุทธิเลิศอรุณ, พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน, (กรุงเทพมหานคร : อักษราพิพัฒน์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔๕ - ๑๔๖.

ปัญญา หมายถึง การรู้รอบหรือการรอบรู้ของจิต จิตใจที่มีพลังเข้มแข็งมักจะให้กำเนิดสติปัญญาที่กล้าแกร่งแหลมคมและว่องไว ซึ่งจิตใจจะเกิดสภาพเช่นนี้ได้ก็จะต้องอาศัยพลังหนุนจากพลังสมาธิ

ดังนั้น กระบวนการพัฒนามนุษย์ (Human development) จึงต้องมีการพัฒนาให้ครบทั้ง ๓ ด้าน จึงจะได้ชื่อว่าเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และมีคุณภาพชีวิตที่ดี คือ

๑. ด้านพฤติกรรม และวิธีใช้ชีวิตตลอดจนการทำมาหาเลี้ยงชีพเป็นระดับที่ปรากฏตัวของการแก้ปัญหา

๒. ด้านจิตใจ เช่น พัฒนาคุณภาพ ความเข้มแข็งมั่นคงของจิตใจและสภาพจิตใจที่ดีงามรวมทั้งความสุข

๓. ด้านปัญญา หรือปรีชาญาณ คือ ความรู้ความเข้าใจต่าง ๆ รวมทั้งแนวคิดทัศนคติและค่านิยม

ไตรสิกขาจึงเป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์แบบองค์รวมหรือมีลักษณะเป็นเชิงบูรณาการ เนื่องจากกระบวนการพัฒนาคนตามหลักไตรสิกขาไม่ได้ความสำคัญเพียงด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะแต่กระบวนการพัฒนาคนตามหลักไตรสิกขาให้ความสำคัญกับการพัฒนาในทุกๆ ด้าน คือ การฝึกหัดอบรมกาย คือศีล จิต คือสมาธิ และปัญญาคือความรู้ที่เป็นจริงตามที่เป็นเพื่อให้มนุษย์สามารถดำรงและดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมอย่างปกติชนทั่วไป สำหรับความหมายที่แท้จริงของหลักไตรสิกขาตามกระบวนการพัฒนาคนในพระพุทธศาสนา ก็คือการพัฒนาให้คนมีจริยธรรม ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อตนเองและส่วนรวม^{๑๐}

สรุปได้ว่า การพัฒนาและการพัฒนาอุปาสกอุบาสิกตามแนวพุทธวิธี หมายถึง การนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เป็นหลักในการพัฒนาดนอันเป็นกระบวนการในการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา ที่เป็นแรงขับเคลื่อนที่อันจะส่งผลต่อพฤติกรรมแห่งความสุขและนำมาซึ่งผลประโยชน์อันดีต่อสังคม

๑.๕.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระครูวิรัช วิริยธมโม (เที่ยงธรรม) ได้ศึกษา “วิริยวาทในพระพุทธศาสนา” พบว่า การพัฒนาชีวิตจากระดับพื้นฐานไปสู่ระดับสูง มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน คือ อาศัยการฟังธรรมและการสนทนาธรรมตามกาล เป็นเหตุเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจในจุดหมายที่แท้จริงของชีวิตอาศัยความสันโดษทำให้ไม่รู้จักอ้อมจักพอในกุศลธรรม เป็นเหตุให้ใช้ความเพียรพัฒนาตนให้เจริญก้าวหน้าไปสู่จุดหมายที่สูงสุดต่อไป ความสัมพันธ์ของวิริยะในโพธิปักขิยธรรม จะเป็นองค์ประกอบในหมวดธรรม ๗ หมวด เพื่อหาหน้าที่เชื่อมโยง สืบต่อ เกื้อหนุน และขับเคลื่อนหมวดธรรมแต่ละหมวดไปสู่จุดหมายตามวัตถุประสงค์ของหมวดธรรมนั้น ๆ^{๑๑}

พระมหาไฉน ประกอบผล ได้วิจัยไว้ในเรื่อง การศึกษาพุทธจริยธรรมเรื่องหน้าที่ของบุตรธิดาต่อบิดามารดา งานวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ได้กล่าวถึงสังคมไทยที่อิงอาศัยวัตถุนิยมมากขึ้น ดัง

^{๑๐} สุภาส เครือเนตร, ปฏิรูปการศึกษาสสมสสนหลักศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๑-๑๐๒.

^{๑๑} พระครูวิรัช วิริยธมโม (เที่ยงธรรม), “ศึกษาวิริยวาทในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ก

ความตอนหนึ่งว่า อาจกล่าวได้ว่า สังคมไทยในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จากสังคมที่เคยยกย่องคนดีมีคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต คนทำผิดจะถูกประณาม และไม่มีใครคบหาด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ สังคมไทยในอดีตมีการอบรมสั่งสอนในหลักคำสอนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่ดีงาม หรือมีจริยธรรมที่ดีงามมีความซื่อสัตย์กตัญญูทศเวที เป็นต้นนั่นเอง แต่ในปัจจุบันมีค่านิยมทางวัตถุมากกว่าการส่งเสริมคุณค่าทางจิตใจ การพัฒนาประเทศในระยะสิบปีที่ผ่านมาเน้นหนักในด้านเศรษฐกิจ การพัฒนาจิตใจได้รับความสนใจน้อย การเรียนการสอนในสถานศึกษาก็มุ่งเน้น การพัฒนาด้านร่างกายและสติปัญญารวมทั้งวิชาการด้านต่าง ๆ มากกว่าการเสริมสร้างด้านคุณธรรม และจริยธรรม^{๑๒}

พระประเสริฐ ชูดิษฐ์ ได้วิจัย เรื่อง ไสยศาสตร์กับพุทธศาสตร์ตามพระคัมภีร์ของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) สรุปได้ว่าบุคคลจะต้องผ่านกระบวนการไตรสิกขา จึงจะพัฒนาดนเองได้ดี ดังนี้

๑. อธิศีลสิกขา คือ การฝึกความประพฤติสุจริต ทางกาย วาจา และอาชีวะ (หมายรวมเอาองค์มรรค คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ) เป็นเรื่องของการฝึกฝนในด้านพฤติกรรม โดยเฉพาะพฤติกรรมที่เคยชิน ศีลเป็นเครื่องมือที่ใช้ หรือในทางสังคมทั่วไป เรียกว่าวินัย เป็นจุดเริ่มต้นในขบวนการแห่งการศึกษา และการพัฒนามนุษย์ เพราะว่าวินัย เป็นเครื่องมือจัดเตรียมชีวิตให้อยู่ในสภาพที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนา การดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคมที่อยู่ร่วมกัน ศีล หรือวินัย จะช่วยจัดให้เกิดความเป็นระเบียบ ในความเป็นอยู่ และเอื้อโอกาส ให้เกิดการพัฒนา จนสามารถทำให้มนุษย์มีพฤติกรรม เกิดความเคยชินที่ดีงามตามแบบอย่างของศีลที่กำหนดไว้ดีแล้ว ฉะนั้น การจะฝึกให้เกิดความเคยชินในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จะต้องมียุทธวิธี และวิธีการนั้น ๆ อย่างเช่น ศีล หรือ วินัย เป็นต้น ให้เป็นอุปกรณ์ในการฝึกฝน เบื้องต้น

๒. อธิจิตตสิกขา คือ การฝึกปรือในด้านคุณภาพ และสมรรถภาพของจิต (หมายรวมเอาองค์ คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ) สมาธิ เป็นส่วนของการฝึกฝนในด้านจิตใจ หรือระดับจิตใจให้เกิดการพัฒนาคุณสมบัติต่าง ๆ คือ ในด้าน คุณธรรม เช่น ความมีเมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเข้มแข็งอดทน ตลอดจนความเพียรพยายาม ความรับผิดชอบ ความแน่วแน่มั่นคง มีสติ สมาธิ และในด้านทำให้เกิดความสุข เช่น ความผ่องใสเบิกบาน ความรู้สึกภูมิใจ หรือ กล่าวโดยสรุปว่า การพัฒนาสุขภาพจิตให้มีความมั่นคง ในการดำรงอยู่ของชีวิตให้มีความสุข

๓. อธิปัญญาสิกขา คือ การฝึกปรือปัญญาให้เกิดความรู้ ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงจนถึงขั้นหลุดพ้น มีจิตใจเป็นอิสระผ่องใส เบิกบานโดยสมบูรณ์ (หมายรวมเอา สัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ) ปัญญา เป็นเรื่องของการฝึก หรือพัฒนาในด้านความรู้ ความจริง โดยเริ่มตั้งแต่ ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจ ความหยั่งรู้ในเหตุผล การรู้จักวินิจฉัย ไตร่ตรอง ด้วยความแยบยลให้เห็นตามความเป็นจริง หมายความว่า รู้เท่าทันความเป็นไปของโลก และชีวิต จนทำให้จิตใจเป็นอิสระ ข้ามพ้นความทุกข์ ปราศจากปัญหาถึงความเป็นอิสระภาพโดยสมบูรณ์

^{๑๒} พระมหาไฉน ประกอบผล, “การศึกษาพุทธจริยธรรมเรื่องหน้าที่ของบุตรธิดาต่อบิดามารดา : กรณีศึกษานักเรียนโรงเรียนปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔), หน้า ๔๐.

หลักไตรสิกขานี้ โดยสาระครอบคลุม ถึงการทำให้เกิดการพัฒนาทางสังคม พัฒนาทาง อารมณ์ และการพัฒนาทางปัญญา หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาทั้งหมด คือ หลักแห่งการศึกษา หรือ หลักแห่งการพัฒนาที่มุ่งเน้น หรือนำไปสู่เป้าหมาย สูงสุดในพระพุทธศาสนา หมายเอาปัญญา และที่สำคัญ คือ สามารถนำผู้ปฏิบัติให้ถึงความพ้นทุกข์ได้^{๑๓}

พระโสภณ โสภโณ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง พระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม : ศึกษา เปรียบเทียบบทบาทการพัฒนาสังคมของเจ้าคณะแขวงในกรุงเทพมหานครกับเจ้าคณะตำบลใน ต่างจังหวัด พบว่า หลักคำสอนในการพัฒนาสังคมครอบคลุมทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว และสังคม เน้นที่บุคคล ถ้าบุคคลพัฒนา ครอบครัวและสังคมก็พัฒนาด้วย ด้วยการไม่ทำบาปทั้งปวง การบำเพ็ญ กุศลให้ถึงพร้อมและการทำจิตใจให้ผ่องใส^{๑๔}

อณิวัชร เพชรนรินทร์ ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ผลสัมฤทธิ์ในการปฏิบัติ วิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” พบว่า แม้พระไตรปิฎก จะให้ความหมายของคำว่า วิปัสสนา ไว้หลายนัยก็ตามแต่ผู้ปฏิบัติก็ต้องผ่านกระบวนการฝึกวิปัสสนา กัมมัฏฐานตามหลักสติปัฏฐาน ซึ่งเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระไตรปิฎก จึงจะสามารถ พัฒนาวิปัสสนาปัญญาให้เกิดขึ้นได้^{๑๕}

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) เป็นการค้นคว้าจาก เอกสารโดยอาศัยข้อมูลจากพระไตรปิฎก และคัมภีร์ อรรถกถา พร้อมทั้งเอกสาร ตำราวิชาการ ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ โดยมีขั้นตอนดังนี้

๑. **ข้อมูลปฐมภูมิ** (Primary source) คือ แหล่งข้อมูลสำคัญที่เป็นหลักคำสอนสำคัญ โดยตรง ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

๒. **ข้อมูลทุติยภูมิ** (Secondary source) ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถา และหนังสือที่ นักปราชญ์ทั้งหลายเขียนรวบรวมไว้ รวมทั้งวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องอันศึกษาจากคัมภีร์ทาง พระพุทธศาสนา

๓. **การวิจัยภาคสนาม** (Field Research) เป็นขั้นตอนการเก็บข้อมูล โดยการเลือก ประชากรกลุ่มเป้าหมาย (Target group) ด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะจง (Purposive sampling) ได้แก่

^{๑๓} พระประเสริฐ ชุตินธโร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่อง ไสยศาสตร์กับพุทธศาสตร์ตามทฤษฎี ของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต)”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลง กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๙ – ๔๐.

^{๑๔} พระโสภณ โสภโณ, พระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม : ศึกษาเปรียบเทียบบทบาทการพัฒนา สังคมของเจ้าคณะแขวงในกรุงเทพมหานครกับเจ้าคณะตำบลในต่างจังหวัด, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหา บัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔), บทคัดย่อ.

^{๑๕} อณิวัชร เพชรนรินทร์, “ การศึกษาวิเคราะห์ผลสัมฤทธิ์ในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนว ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ” , วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๔๒.

- ๑) พระอาจารย์สอนวิปัสสนากรรมฐานวัดสันติวนาราม จำนวน ๕ รูป
- ๒) นักวิชาการศาสนา จำนวน ๕ คน
- ๓) กลุ่มผู้เข้ารับการอบรม แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม ดังนี้
 - กลุ่มบรรพชิต จำนวน ๑๕ รูป
 - กลุ่มคฤหัสถ์ จำนวน ๒๐ คน

รวม จำนวน ๔๕ รูป/คน

๔) เครื่องมือในการวิจัย แบบสัมภาษณ์เชิงลึก โดยผู้วิจัยสร้างขึ้นแล้วนำไปปรึกษาอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญ ตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ ทั้งในเชิงเนื้อหา ภาษา โครงสร้าง ก่อนนำไปใช้สัมภาษณ์

๔. ขั้นตอนการสรุปวิเคราะห์

โดยการนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษามาสรุปวิเคราะห์ และนำเสนอสรุปผลการวิจัย ด้วยวิธีการนำเสนอผลการวิจัยเชิงพรรณนา (Descriptive Method) และนำเสนอผลการวิจัย รวมทั้งข้อเสนอแนะการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมในโอกาสต่อไป ดังนี้

๑. รวบรวมและเรียบเรียง ตลอดจนการจัดหมวดหมู่ข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากตำราเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
๒. แยกแยะและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้มาทั้งหมด ตามจุดประสงค์ของการศึกษาวิจัย
๓. จัดทำเป็นรูปเล่มสมบูรณ์ เพื่อนำเสนอผลการวิจัยสรุป และข้อเสนอแนะ โดยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์

๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับ

- ๑.๗.๑ ทำให้ทราบถึงหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๗.๒ ทำให้ทราบถึงการจัดการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติธรรมวัดสันติวนาราม ตำบลบ้านเชียง อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี
- ๑.๗.๓ ทำให้ทราบถึงผลสัมฤทธิ์ของการส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาของสำนักปฏิบัติธรรมวัดสันติวนาราม ตำบลบ้านเชียง อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี และนำผลจากการศึกษาไปเป็นข้อมูลทางวิชาการต่อไป

